NAŠE ŘEČ

Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého.

ROČNÍK XXXII.  ČÍSLO 1.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

OBSAH:

NAKLADATELSTVÍ ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.,

PRAHA II, SPÁLENÁ 29.

1948.

PRINTED IN CZECHOSLOVAKIA

Předplatné na rok 1947 činí Kčs 70·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 70 Kčs, s pošt. zásilkou 71 Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naši řeči“ tamtéž.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi *dr. Jiřímu Hallerovi* v Praze XVI, Xaveriova 1843. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

KNIHY ZASLANÉ REDAKCI.

Z nakl. družstva Máje: Kristian Kristiansen, Psanec. — *Z Čes. graf. unie:* Sochor-Choc, Učebnice dějepisu. Dr. A. Dratvová, Filosofie. Dr. Frant. Karas, Učím se polsky. Dr. Bohumil Vydra, Polsko-český slovník. — *Z nakl. Atlas:* Miroslav Rutte, Šest podob českého herectví. Antonín Novotný, Z Prahy doznívajícího baroka. Alice Lytkensenová, Není to pravda. — *Z nakl. Vojtěcha Hrácha:* J. Galler a J. Mrázek: English in pictures. J. Balcar a O. Tichý, Jak se učit cizím jazykům. — *Z družstva Dílo:* C. F. Ramuz, A kdyby slunce nevyšlo. Blaise Cendrars, Člověk zasažený bleskem. Milka Žicina, Kajina cesta. Effendi Kapico, Básník. Jiří Weil, Vzpomínky na Julia Fučíka. Jar. Pokorný, Křídový kruh. Antal Stašek, Blouznivci našich hor. Wanda Wasilewská, Tvář dne. — *Z nakl. Čin:* Alexander Hess, Byli jsme v bitvě o Anglii. Josef Kopta, Třetí rota na magistrále. RNDr Josef Navrátil, Na prahu manželství. T. G. Masaryk, Jak pracovat? T. G. Masaryk, V boji o náboženství. — *Z nakl. Václava Petra:* Ota Šafránek, Bosí rytíři. Kamil Bednář a Jaroslav Červinka, Ohnice. Harold J. Laski, Úvahy o revoluci. Kamil Bednář, Píseň dalekého míru. Jaroslav Ježek, Dopisy z podzimu 1938. Václav Černý, První sešit o existencionalismu. Aldous Huxley, Šedá Eminence.

Časopis pro moderní filologii XXXI, 1. — Československé informace III, 49—52, IV, 1—6. — Elektrotechnický obzor XXXVI, 19—24, XXXVII, 1. — Elektrotechnik II, 10—12. — Informační služba III, 298—301, IV. 1—30. — Klas XXIII, 6—9. — Komenský LXXII, 4—5. — Kulturní politika III, 12—20. — List sdružení Moravských spisovatelů II, 1—2. — Lidová kultura III, 47—52, IV, 1—4. — Listy II, 1. — Listy filologické 71, 5. — Lidová knihovna IX, 9—10. — Literární noviny XVII, 1—2. — Naše doba 54, 3—4. — Objevy techniky VIII, 3—5. — Obzory III, 49—52, IV, 1—5. — Poupě 1947-48, 4—5. — Polygrafia 1947, 23—24, 1948, 1—2. — Příroda 40, 3. — Příruční slovník jaz. českého 1947, 183—185. — Příruční slovník něm.-český 1947, 100. — Radostné mládí 2, 6—8, 3, 7—10. — Ruch II, 49—51, III, 1—2. — Růst I, 9—10. — Slavonic Review XXVI, 66. — Slovesná věda I, 2. — Slovo a tvar I, 1—4. — Střední škola LI, 4—5. — Těsnopisné rozhledy XXIII, 3—5. — Theorie a praxe VIII, 3—4. — Sociologická revue XIII, 3. — Sokolský věstník XLV, 47—50, XLVI, 1—5. — ÚRO III, 49—52, IV, 1—6. — Věstník St. nakl. 1947, 3, 1948, 4. — Vesmír 1947-48, 3—5. — Vyšehrad III, 4—9. — Zeměpisný magazin III, 1—3.

Naše řeč ROČNÍK XXXII. ČÍSLO 1.

Vladimír Šmilauer:

Od Adama k Švejkovi.

(Předneseno v rozhlase.)

Od Adama k Švejkovi — ne, nemá to být a nebude snad nějaká úvaha filosofická a historická, nebudeme se zamýšlet nad vývojem lidstva, vedoucím od Adama k Švejkovi: bude to jen jedna kapitolka z dějin slovních významů a při ní nám bude Adam příkladem nejstarším, Švejk pak jedním z příkladů nejmladších. Ale nechť sám dobrý voják Švejk poví, oč jde. — Jaroslav Hašek, bystrý pozorovatel lidí, všímal si za první světové války na mnohých Češích, jak se ve zlých dobách rozpomněli na lest svých selských předků z doby poddanství. Tam, kde přímý odpor proti útlaku byl beznadějný, dovedli si nasadit masku hlupáka, který bez kritiky, v tupé oddanosti, slepě plní všechna nařízení. V této póze neškodného hlupce však uměli zesměšňovat všechno to tupé, surové násilnictví tím, že je přiváděli do absurdnosti; a hlavně mohli při tom bez úhony proklouzávati ničivými víry událostí. Tyto rysy, pozorované v různých obměnách na různých lidech, soustředil Hašek do jedné postavy a propracoval je důsledně a velmi výrazně. Tak vznikly jeho „Osudy dobrého vojáka Švejka". Přišel nevídaný úspěch. „Osudy" se staly nejrozšířenější českou knihou, byly několikrát dramatisovány i filmovány. Výraznost a typičnost postavy hrdinovy i obecná známost knihy měly pak zajímavý následek: lidem, kteří jednali podobně jako Švejk, kteří ne otevřeným odporem, ale pod maskou neškodného a povolného hlupáka lstivě unikali nemilým povinnostem, začalo se říkat Švejkové; vznikla i slova švejkovat a švejkovina pro jednání podobné jednání Švejkovu.

Na tomto příkladu poznáváme, jaké jsou podmínky pro to, aby se jméno literární postavy stalo jménem obecným, označením jistého

druhu lidí. Jednak to musí být typ: v literární postavě musí vykrystalisovat vlastnosti skutečných lidí; jednak to musí být literární dílo obecně známé, jinak by nebylo zaručeno, že se mi porozumí, co tím neb oním jménem chci označit. Ale to je právě příčina, pro kterou je tak zajímavé přehlédnout si tyto typy. Neboť z jejich výčtu a rozboru poznáváme, která literární díla dosáhla největší a nejobecnější známosti.

Na prvním místě bude to zajisté kniha knih, *bible*. Biblické příběhy byly po staletí poslouchány a čteny od milionů, biblické postavy ožívaly znovu a znovu před duševním zrakem milionů. I bylo tedy kdykoli možno použít přirovnání k některé z biblických postav, neboť ty každý dobře znal. V bibli ovšem nejde vždy o literární fikci, jsou tu i postavy polohistorické a historické. Ale to se zde dá těžko lišit; pro nás rozhoduje, že tyto postavy poznávalo evropské lidstvo jenom knižní cestou, jenom z bible. — Na souboru biblických postav si můžeme ukázat, jak různě daleko se jde při zobecňování vlastních jmen. Někdy máme jen pouhé přirovnání a původní postavu vidíme jasně před sebou. Když někomu řekneme — zpravidla ironicky —, že je Šalamoun, tane nám při tom na mysli postava moudrého krále židovského. Také, říkalo-li se u nás již za Komenského „starého Adama složiti", myslilo se při tom vždy na Adama, prvního člověka, jako na pratyp člověka zatíženého hříchem. Jinak se adámkové říká nahým chlapcům. — Když mluvíme o benjamínkovi, nejmladším členu rodiny nebo společnosti, tu již často bereme toto slovo jako skutečné jméno obecné, jako prosté označení nejmladšího člena, neuvědomujíce si ani, že Benjamin byl nejmladší z dvanácti synů Jákobových a otci ze všech nejmilejší. Posmívajíce se „nimrodům", také již zpravidla nemyslíme na vnuka Chámova Nimroda, o němž praví bible, že byl „silným lovcem před Hospodinem". Jméno Cháma, prokletého k tomu, aby se stal služebníkem služebníků, stalo se v temných dobách poddanství potupným označením opovrženého sedláka; ale to, že slovo chám je původu biblického, neuvědomuje si už téměř nikdo. — Vnějšně se takový přechod vlastního jména ve jméno obecné projevuje tím, že se na počátku píše malé písmeno.

Ze Starého Zákona známe ještě na př. prastarého Methusalema, bratrovraha Kaina, silného obra Goliáše, nereptajícího trpitele Joba, pramáteř Evu, představitelku typického ženství, zvláště také ženské zvědavosti, ukrutnou, pyšnou a bezbožnou Jezabel, smyslnou svůdnici Putifarku, zrádnou milenku Dalilu, ale i cudnou Zuzanu. Jak bledne vlastní smysl těchto jmen, vidíme nejlépe na tom, že se k slovu Goliáš přitváří ženské jméno Goliáška pro silnou ženu a k Putifarka putifar pro záletného muže: „Já ti, putifare, oči vyloupám," čteme u Jahody. Z Nového Zákona se nejsilněji uplatnila postava ubohého žebráka Lazara — od jeho jména je odvozen i název lazaretu a italských lazaronů; dále postavy

podlého zrádce Jidáše neboli Iškariota, nevěřícího Tomáše, ukrutného Herodesa a typ krásné, hříšné i kající Magdaleny neboli Majdaleny. Jméno samého Krista žije především v představě malého, krásného nemluvňátka, jezulátka, a v představě Vykupitele, zachránce, Mesiáše. Názvy jeho odpůrců, biblického Satanáše a pozdějšího Lucifera, označují lidi zlé, u nás však zpravidla jen rozpustilé kluky.

Druhý velký okruh, z něhož se čerpají jména pro lidské typy, je okruh *antický,* řecko-římský. Důkladná znalost antického světa byla po dlouhou dobu společným majetkem evropského vzdělanectva; narážka na antickou postavu mohla vždy očekávat porozumění. V kruhu antickém budeme již ovšem vylučovat postavy čistě historické — Sokrata, Solona, Caesara, Mecenáše — a zůstaneme jenom při jménech mythologických a literárních. Z povahy věci plyne, že tato slova mají většinou ráz učenější, knižnější než jména přejímaná z bible a že dnes, při stále upadajícím klasickém vzdělání, hodně zastarávají. Neobyčejně vydatným pramenem jmen je mythologický, bájeslovný svět antický, zvláště ve své podobě latinské. Hrdou Junonu, choť Jupiterovu, představujeme si jako vyzrálou matronu plných forem — proti křehké kráse na př. Dianině; mluvíme proto o junonské postavě a junonských formách. Krásné a milostné ženy jsou Venuše, chladnou pak Dianou — původně bohyní měsíce — nazývá se dívka málo přístupná. Hromotlucký bůh války Mars dává přirozeně jméno vojevůdcům a vojákům, bůh mediciny Aeskulap lékařům; číšníci a číšnice se nazývají podle svých olympských předchůdců Ganymedy a Hébami. Mořský bůh Proteus dovedl v nejrůznějších podobách unikati těm, kdož chtěli, aby jim věštil: i dává jméno lidem proměnlivým a lstivým. Římský bůh Janus, mající dvojí obličej, vpředu i vzadu hlavy, je symbolem člověka obojakého, sloužícího Bohu i ďáblu. Jméno boha vína Bakcha proniklo — jistě hlavně prostřednictvím veselých studentů — mezi lid; tlustého člověka nazývají dosud v některých krajinách bakusem. Stooký a nikdy úplně nespící obr Argus hlídal na rozkaz žárlivé Junony krásnou Ió, proměněnou v krávu: i jmenují se po něm bystroocí, vševidoucí strážcové; jsou-li to přísní a nevlídní strážcové vchodů, říká se jim Kerberové — Kerberos byl mnohohlavý pes, střežící vchod do podsvětí. Obr Herkules je představitelem mohutné síly. Hodně populární se stala nejošklivější z lític, vzteklá Megera; sirény jsou krasavice, svádějící zpěvem; české jejich jméno ochechule se hodně ujalo pro svou výraznou zvukovou podobu — ale pro nás to není již žena svůdná, nýbrž také stará a protivná. Satyrové a faunové jsou ztělesněním lidí smyslných. Syn Hermův a Afroditin Herm-afrodites srostl s vodní nymfou v jedno tělo — i dal jméno tvorům oboupohlavním. Od jiných lidí, uváděných v antických pověstech, pocházejí jména: Adonis pro krasavce trochu zženštilého, Narcis pro toho, kdo se zamiloval do vlastní krásy, Diosku-

rové, Kastor a Pollux, jsou předobrazem skvělých dvojic; Sisyfem nazýváme člověka úmorně, ale bez jakéhokoli užitku pracujícího, Niobou, zkamenělou z bolu nad ztrátou dvanácti dětí, ženu zle stiženou osudem, Filemonem a Baucidou dvojici věrných manželů. Z postav Homérových básní jsou nejznámější moudrý stařešina Nestor, krásný a statečný Achilleus, krásná a nevěrná Helena, pronikavý hlas Stentorův (křičel za padesát jiných) a bludná pouť Odysseova. Mentor, přítel Odysseův, stal se jménem pro věčné poučovatele a karatele až vlivem Fenélonovým v XVII. století.

Několik výrazných typů přinesly *středověké pověsti,* hojně zpracovávané v umělé literatuře. Z nich se stal Ahasver pojmenováním věčně neklidných tuláků, Don Juan názvem prostopášných svůdců, Modrovous označením vraha vlastních žen. V lidu se rozšířilo nejvíce jméno šprýmaře Enšpígla.

Ze *světové literatury,* která vznikala v Evropě od konce středověku, uplatnil se jako tvůrce typů z každého velkého národa jeden: Ital Ariosto, Španěl Cervantes, Angličan Shakespeare, Francouz Molière, Němec Goethe, Rus Gončarov. Z Ariosta žije chvastoun Rodomonto, ze Cervantesa postava fantastického blouznivce, hrdiny výprav určených k ztroskotání, Don Quijote, i postava jeho přízemního, střízlivého průvodce Sancha Pansy. Ale podle Cervantesa se označuje i milenka jako Dulcinea, ba i herka jako Rosinanta. — Nehynoucí sláva Shakespearova a nevyprchávající životnost jeho postav způsobují, že se z něho hojně čerpá. Nejznámější je postava nerozhodného hloubavce Hamleta, dvojice milenců Romea a Julie, ale i žárlivce Othella, nevinné Desdemony, podlého Jaga, lichváře Shylocka, chvástavého tlouštíka Falstaffa, ba i nekulturního netvora Kalibana. Veselohry Molièrovy připojily typ hrabivého lichváře Harpagona, pokryteckého svatouška Tartuffa a šibala Scapina. — Faust pochází ze středověkých pověstí, ale až Goethe učinil z něho představitele faustovství, vášnivé touhy překročit hranice člověku dané. Podle ďábelského průvodce Faustova se jmenují Mefisty ironičtí pochybovači, Markétka je pak typ prosté, nezkušené dívky. Rus Gončarov připojil do této světové galerie postavu Oblomova, ušlechtilého snílka, neschopného činu. — Ale vedle těchto velikánů se uplatnili i autoři méně slavní: jméno nyjícího, ostýchavého milence seladona pochází z proslulého pastýřského románu Astrée od Honoré d'Urfé z počátku XVII. století, chvastoun Bramarbas je z německého překladu dánské komedie Holbergovy, šovén se podle bezvýznamné veselohry jmenuje původně voják, přepjatě blouznící o Napoleonovi. Originální typ člověka donuceného žíti v divoké přírodě daleko od kultury vytvořil svým Robinsonem Defoe. Z dětských knížek je hodný Fridolín a zlý Dětřich, z komedie Kolombina-kalupinka, hrubý hansvuřt i vtipnější kašpárek. — Z české literatury toho nežije mnoho:

něco, spíše žertovně, ze starých pověstí — pěvec Lumír, bojovná Vlasta. Jinak nebylo u nás dost klasických děl, která by se trvale uchovávala v obecné oblibě a známosti. Z Babičky se obecnějším označením stává Viktorka, z Prodané nevěsty Kecal a Esmeralda, českým Bramarbasem je Hálkův frajtr Kalina. — Až koncem století vzniká dvojí typisování přízemního maloměšťáctví, Čechův břichopásek Matěj Brouček a Herrmannův bodrý, dobrý Kondelík. Řadu tu uzavírá Švejk, prvý český typ, jehož známost překročila naše hranice, a Čapkovi roboti.

Karel Erban:

O frázi.

(Výtah z přednášky v pražském Kruhu přátel čes. jazyka 3. XII. 1947.)

Máme-li co možná objektivně posoudit, co je fráze, musíme se nejdříve dohodnout o její definici. Snad od dob humanistických se z označení fráze vyvíjel výraz pro ustálené spojení slov a dodnes má toto slovo podle obecného usu, jak se nám jeví v slovníkových definicích a dokladech, význam trojí:

1. ustálený výraz, zpravidla několikaslovný, ustálené rčení, sousloví, úsloví a pod.,
2. ustálený výraz opotřebovaný častým užíváním, otřelý, významově zlehčený,
3. ustálený a opotřebovaný výraz záměrně zneužitý pro předstírání a lhaní.

Proti tomuto tradičnímu, odstupňovanému pojetí fráze je dnes snaha (K. Čapek, J. V. Bečka)*) zúžiti její význam jen ve smyslu pejorativním, tedy ve významu uvedeném zde pod 3. V nepravdivosti, v předstírání výrazu se pak vidí vůbec kořen každé fráze a frázovitosti. Domnívám se však, že toto zúžení fráze na význam pejorativní je pro její studium nevýhodné. Jednak tím vyjímáme frázi z její vývojové souvislosti psychologické i sociologické a tím nám uniká její pravý pramen, jednak se zúženým pojetím fráze dostáváme do oblasti velmi subjektivního hodnocení. Ustálenost výrazu je východiskem fráze, jejím inkubačním stadiem, kdežto opotřebovanost, otřelost výrazu je už fráze v nejběžnějším smyslu. V prvním stadiu je nám známa z frazeologie, v druhém ze špatného slohu. Jestliže pak někdo takového ustáleného nebo opotřebovaného výrazu zneužije pro předstírání, je to jen druh fráze, nikoli její kořen a podstata. Ta je v opotřebovanosti výrazu, všechno ostatní jsou jen prvky akcesorní, modifikující. Vždyť i fráze může být myšlena a cítěna upřímně, bez předstírání, neboť je často jen výrazem slohové necitlivosti a nenadanosti, zaostalosti nebo nevkusu.

Proti tomu každé předstírání je záměrná nepravda, tedy lež, a je někdy velmi nesnadné to na volbě výrazů objektivně zjistit a prokázat. Lhát možno velmi rozmanitými způsoby, a fráze je toliko jeden z nich. Lze namítnout, že oním předstíráním se nemíní vždy předstírání myšlenek, citů, skutečnosti, nýbrž toliko předstírání výrazu samého, na př. prostý člověk, který se jinak vyjadřuje přirozeně a lidově, začne se najednou nutit do nějaké spisovné, šroubované fráze, když má něco napsat pro veřejnost. Co je však předstírat výraz? Buď předstírám, že se umím vyjadřovat určitým jazykem, na př. jazykem společenské vrstvy, ke které nenáležím, nebo předstírám přímo obsah výrazu, t. j. lžu. Předstírání je to však v obou případech, v prvém předstírám to, co neumím, v druhém to, co necítím. Prostý člověk však, který se nutí do spisovné fráze jen proto, že má mylné představy o její použitelnosti, nic nepředstírá, nýbrž jen se mýlí a nevhodnost svého vyjadřování si neuvědomuje. Proto bych frázi definoval takto:

Fráze je ustálený nebo nemírným užíváním opotřebovaný výraz.

Pro definici užívám tu obecného názvu *výraz* a myslím tím vyjádření slovem nebo slovy vůbec. Většinou je to spojení několika slov, ale může to být někdy i slovo jedno.

Fráze jakožto výraz ustálený a opotřebovaný má velký význam pro to, co bych tu nazval provoz jazyka. I když vím, že proti tomuto dopravně technickému výrazu bývaly jazykové námitky, užívám ho tu záměrně, protože dobře vystihuje zmechanisovanou funkci jazyka, jak se dnes v mnohých jeho oblastech a vrstvách projevuje. Pro každou myšlenku není už třeba vždy znova a zvlášť tvořit nový výraz, nové spojení slov, to už je tu jako osvědčená šablona hotovo. Má-li jazyk hladce plnit svůj sdělovací úkol, musí být většina jeho výrazů ustálena, hotova a vžita, jinak by bylo dorozumívání svízelné a zdlouhavé. Zvláště v dnešní době, kdy se potřeba jazykové komunikace tak nemírně rozšířila, má fráze důležitější význam, než si ve svém odporu k ní (hlavně k jejímu 3. stupni) přiznáváme. Vždyť každá fráze není lživá, ba ani otřepaná nemusí být. Její základní vlastnosti, ustálenost a opotřebovanost, nejsou s žádným výrazem nerozlučně spjaty, záleží vždy na jejich konkretním užití. I frázovitost textu se dá dobrým přednesem paralysovat, zrovna tak jako se dá dobrý text frázovitým přednesem zkazit. I v lidském hlase může být něco frázovitého, t. j. opotřebovaného, něco, co vzbuzuje nedůvěru, na př. intonace, zabarvení hlasu a pod. A zrovna tak už v samém hlase může být něco svěžího a neopotřebovaného, co zase frázovitost ruší anebo aspoň zmirňuje.

Ustálenost a opotřebovanost jsou nejstálejší a nejspolehlivější znaky

---

*) K. Čapek v předmluvě k Poláčkovu Žurnalistickému slovníku, J. V. Bečka v Druhých hovorech o čes. jazyce.

fráze. Je obecně známa zkušenost, že čím častěji na nás nějaký výraz naléhá, tím větší nedůvěru a nelibost v nás vzbuzuje. Proto nedůvěřujeme anebo brzo ztrácíme zájem, opakuje-li nám někdo až do omrzení stejnými výrazy pravdy až banálně známé a všeobecné. Opotřebovanost výrazu se dá konečně do značné míry i objektivně zjistit a statisticky doložit jeho frekvencí u určité osoby, v určitém textu, promluvě, situaci.

Základní funkce fráze — usnadňovat jazykový provoz — se projevuje ve funkčních oblastech jazyka i v jeho společenských vrstvách rozmanitě, a tím vznikají druhy fráze. O některých se tu zmíníme.

Usnadňování jazykového provozu se jazyk jako nástroj opotřebovává nebo i znehodnocuje zrovna jako stroj, který je dlouho v intensivním provozu. Tím, že vyjadřování usnadňujeme, vydáváme zároveň výraz nebezpečí, že ho bude zneužito. Ti, kteří potřebují něco předstírat, sahají rádi po výraze účinném a osvědčeném a neznají zpravidla v jeho užívání míry. K předstírání svádějí velká a silná slova, nadsázky, slovní ornament a dekorace, slova velkého významového rozsahu, ale malého a matného obsahu. Fráze lživá se nejčastěji vyskytuje v řeči spisovné, někdy dokonce ve vyšším slohu, v řeči pohnuté a vzrušené — není jistě nezajímavé, že právě tu mají lidé velkou potřebu předstírat.

Protože je často těžké lživost fráze objektivně prokázat, půjde tu většinou spíše o podezření než o prokázanou lež. Za lživou frázi budeme pokládat takové ustálené a opotřebované výrazy, které v nás budí nejen estetickou nelibost, nýbrž i nelibost pro podezření, že jich bylo zneužito. Nedůvěru míváme k frázovitým řečníkům a novinářům, kteří se příliš lehko a příliš často oháněji velkými slovy a jmény, jako vlast, národ, lid, svoboda, ideály, Hus, Komenský; ta pak bývají jádrem slovních spojení, v nichž typicky frázovitou úlohu mívají adjektiva a adverbia — ne proto, že jimi bývá frázovitý sloh přeplněn (to by byl pouhý verbalismus), nýbrž proto, že jsou velmi opotřebována a vystupují ve výrazech ještě opotřebovanějších. Zvláště tomu tak bývá u nadsázek a výrazů superlativních: troufalost je bezmezná, odvaha bezpříkladná. Také falešné dekoraci se zalíbilo v adjektivu, v ozdobném epithetu, které je tu zároveň constans: každý klid je *velebný*, lid je vždy *čacký* nebo *bodrý*, háv přírody je v žákovských líčeních na podzim vždy *pestrý* a na jaře *zelený*. Nedůvěru v nás také vzbuzují výrazy příliš všeobecné a nedostatek konkretnosti a detailu. Tak v popisech krajiny čteme jen o přírodě s příslušnými opakujícími se výrazy jako *všechno, všichni, všelijaký, různý* a pod. Vědomosti a city se tu jen předstírají, píše se jen proto, aby se popsaly řádky. Podobně se daří novinářům a řečníkům, musí-li se mluvit nebo psát a nemají-li co říci anebo nemohou-li z nějakých důvodů své vlastní mínění projevit. Utíkají se proto k mnohomluvné, ale nic neříkající povšechnosti, kde platí paradox, že méně by bylo více. (Ostatek.)

Václav Machek:

Výklady slov.

Tůně.

Co je tůně, ví každý: hluboké místo, hlubina v řece, v rybníce, v jezeře. Neříká se však o hlubších místech na potoce, že to jsou tůně: na potoce jsou jen *hlubáně* (tak ve východních Čechách v mém rodišti a u Hoška II), *hlubáňky,* neveliká místa s hloubkou asi od ½ metru; co je mělké pro dospělého rybáře, může být hlubání pro chlapce, šťárajícího rukou po pstruzích mezi kořeny olší.

Výraz tůně je zastoupen i jinde mezi Slovany: slovensky je *toňa* i *tôňa* (jiné je *tôňa, toňava* = stín!), dolnolužicky *toń,* polsky *tonia,* nyní *toń,* ukr. a rus. *tónja,* slovin. *tonja,* všude s týmž základním významem jako u nás, někde i s dalšími významy (o těch níže). Můžeme směle tvrditi, že tu máme slovo z doby již praslovanské: znělo *toňa* a téměř obecně*) se má za to, že je odvozeno od kořene *top-* (žijícího v *topiti* = hrouziti do vody) příponou *-ňa* z *-nja.***) Tomu věříme i my.

Jenže není jednoty o tom, jak si vyložit význam, který je nám běžný, a významy další. V „jazykovém zákampí" Lidových novin 6. X. 1944 bylo řečeno (značkou tk), že *tůně* „znamenalo topení nebo tonutí a pak místo, kde někdo nebo něco tone, topí se, může utonout, utopit se". Tato věta vypočítává všecky rozličné theoretické možnosti. Tušíme ovšem, že původním významem byl pomysl jenom jediný, a jde nám nyní o to, nalézti jej. Tu je třeba přihlédnouti i k dalším významům, pro nás důležitým. Nic nevyčteme z toho, že v dolní lužičtině *toń* je také bažina; to je jistě něco druhotného. Ale u východních Slovanů máme ještě jiné významy, na první pohled dosti podivné. U Rusů je *tonja* také zátah rybolovné sítě, u Ukrajinců je to také místo ve vodě, které se zatahuje sítí nebo sítěmi, množství ryb takto ulovené, rybolov, tah ryb.***) Cítíme hned, že „tah ryb, rybolov, množství ryb ulovených" není to pravé, co by nás mohlo poučit, jsou to významy zřejmě přenesené; není nám třeba k nim hleděti.

Ale všimněme si, že *tonja* je zátah sítě nebo místo zatažené sítí. Je

---

*) Jenom Zubatý, Archiv f. slav. Phil. VI (1894) 415, soudil jinak: myslil na kořen *ten-,* opíraje se o litev. *tinklas* = síť a j. Podrobně však svou domněnku neobjasnil.

**) Přípona *-ňa* je sice řídká, ale nepochybná; spolu se *-zňa* (*ku-zňa,* č. *kouzeň,* kovárna, a *la-zňa,* lázeň) přece však jistou malou skupinku vydá.

***) Maďaři převzali rybářské názvosloví od Slovanů, a tak i oni mají název *tanya* „místo k rybolovu". V. Š.

to samozřejmě místo hlubší, na mělčině se ryby neloví. Již Zubatý tušil správně, že *t.* bude odborný rybářský termín. Tak tomu vskutku je, tůně byla právě hlubina, kde se spouštějí a zatahují sítě, hlubina, která je pro rybáře samostatným lovním místem, jakousi místní jednotkou v jejich rayonu. Co se tu topí do vody? Nic jiného než sítě; tůně je místo, kde se s í t ě „z a t á p ě j í“ do vody.

Toto pojetí můžeme nyní dobře ilustrovat pomocí znamenité knihy, kterou napsala Marja Znamierowska-Prüfferova, Rybołówstwo jezior trockich (Vilno 1930). Na jihozápad od Vilna je u města Troki několik jezer nevelmi hlubokých, bohatých na ryby. Paní P. podrobně popsala způsob lovu, náčiní, zvyky a pověry tamějších rybářů; její kniha objasňuje dosti věcí, které by nám zůstaly jinak nesrozumitelné. Podle jejího líčení obsahují trocká jezera na jistých místech t. zv. *tonie,* t. j. vymezené prostory, vhodné pro spuštění a tažení velkého nevodu. Jezera ta jsou jinak mělká, jen na určitých místech jsou prostory hlubší (ač ne příliš hluboké!), tam právě se zdržují ryby. Ty hlubší prostory jsou ony *tonie;* rybáři je mají dobře spočítány a dobře znají jejich polohu, dali jim i jména (na př. Ladownica, Most, Droga, Graniczna, Sosenka, Dluga, Lebiodka, Kuchnia, Czertówka, Kobyłka, Wilczy kąt, Leszczowa), tedy jména „pomístní“, tradovaná s pokolení na pokolení. Vůdce družiny určí, na které tůni se bude lovit, a vybere vhodné místo, kde se spustí nevod. To je síť dlouhá až několik desítek metrů, široká asi 2 metry nebo i více; spustí-li se do vody, hoření její okraj jde při hladině vody (je v té výši udržován přivázanými plováky dřevěnými nebo korkovými), spodní jde při dně (je tažen ke dnu kousky olova). Loví-li se v řece, táhne několik mužů, stojících dosti daleko od sebe, tento nevod proti proudu a při tom pomalu hledí utvořit kruh; tak zatáhnou jistou část řeky, kruh pomalu zmenšují, a tak ženou všecky ryby do malého prostoru; na konec se nevod takto stočený a spodem uzavřený vytahuje zpravidla se slušnou kořistí. Obdobně si počínají na jezeře, kde takto zatahují onu „tůni“. Na oněch jezerech vyloví jedna družina za den asi 3—6 tůní. Také na mělkém břehu mořském rybáři znají své tůně. Podle svědectví Friedricha Lorentze (Kaszubi, Kultura ludowa i język. Toruń 1934, str. 19) mají rybářská družstva vyhrazeny svoje určité tůně a jen v těch je jim dovoleno lovit. Význam tůní je nám nyní zřejmý: jsou to bydliště ryb, místa pro rybářskou práci. A nyní se vraťme ke kořeni toho slova. Polsky lze říci, že síť se potápí (= spouští), na př. Lorentz 20 dí, že „na dużej łodzi wywozi się sieć na morze i z a t a p i a, po powrocie czółna do brzegu wyciąga się sieć przy pomocy lin...“ Slovo *tůně* je tedy již jasné: **top-ňa* je místo na jezeře nebo v řece, příhodné k tomu, aby se tam v t o p i l nevod nebo jiné větší sítě, t. j. vůbec místo příhodné k lovu, slibné pro lov. Věříme přitom, že podobně, totiž o sítích, bylo lze užíti slovesa *topiti* již v celé

praslovanštině. Ruské a ukrajinské významy lze pak dobře pochopit; to platí též o českém speciálním významu „sádka na ryby": ten se vyvinul z té úvahy, že původní tůně byla shromaždištěm ryb. Poláci mlúvívali kdysi též o *zgonnej toni,* o *zlej toni,* míníce tím poslední útočiště v zoufalství (v. Brücknerův slovník): vypuštěn-li rybník nebo jezero, nejhlubší místo bylo posledním útočištěm ryb.

Udice.

I toto slovo je velmi staré. Bylo zprvu **ǫdá* (stsl. *ǫda,* r. *udá,* p. *węda,* hornoluž. *wuda,* dolnoluž. *huda*), od toho odvozeny zdrobněliny na *-ъka* (ukr. *vudka,* p. *wędka,* r. *udka*) i na *-ica* (stsl. *ǫdica,* r. *udica,* bulh. *vădica,* sch. *udica,* slovin. *odica*).

Je to tedy slovo zajisté již praslovanské. Běžný — a nepochybně správný — výklad jeho je ten, že tu máme známou předposu *ǫ-* a dále *ā*-kmenový útvar od veleznámého kořene *dhē-* „klásti" (žijícího dosud v našem *díti* z *dě-ti, po-děti* něco někam), a že celek tedy znamená „to, co se vkládá". Toto pojetí je ve shodě s tím, že příbuzné slovo **ǫdidlo* (č. *udidlo,* p. *wędzidło,* r. *udilo*) znamená dřevěnou (nyní i železnou) příčku, jež se vkládá koni do huby. Celý způsob tvoření slova *ǫda* je cítit dávnověkostí, nehodlám to však rozpřádati.

Ale zase objeví se tu otázka stran významu: do čeho se vkládá udice? Rybáři mi odpovědí, že „háček" se vkládá do žmolku těstoviny, do hrášku, do dešťovky, do malé rybky, ač při tom bývá skryta vlastně jen menší část udice. Toto vše je tedy pravda, tu však jde o malé udičky, jakými se dávní rybáři zabývali sotva (menší ryby lovili jen do sítí!). Ale do čeho se vkládala veliká uda? Máme tomu rozumět tak, že se vkládá čili že vniká, že se dostává do kořisti, do ulovené ryby? To nikoli. Ve skutečnosti i veliká uda byla v k l á d á n a c e l á d o v n a d i d l a. Svědectví o tom jsou však řídká a netýkají se ryb.

V pojednání Tadeuše Seweryna (Łowiectwo ludowe na Wolyniu. Lud XXXI, zvl. otisku str. 5) se dočítáme, že na Volyni loví divoké kachny tím způsobem, že mezi rákosím umístí kousky telecích jater, připevněné na udicích; obrázek ukazuje zcela zřetelně, že udice je celá skryta v oné návnadě, je tedy vskutku vložena do ní. Hltavé a věčně hladové kachny neoštibrávají návnadu, ale shltnou ji naráz. V jednom okrese volyňském takto líčí větší udy na lišky a vlky. Na Slovensku se místy chytaly takto lišky na udice úplně zalité do loje; netřeba prý ani dávat při tom udice do měchýře, neboť jsou v loji výborně schovány a ani pach železa není cítit; udice se zavěsí na ohnutou větev, upravenou na způsob zpruhy tak, že chycená liška je zdvižena do výše a volně visí, nemohouc udici vyplivnout (Bednárik, Ľudové poľovníctvo na Slovensku. T. S.

Martin 1943, str. 70). Toto vše spolu s rozborem slova prozrazuje, že tu máme jeden ze starobylých způsobů lovu lesních zvířat, kdy lovec čili myslivec musil být opravdu „myslivý", aby se obživil. Na rybolov to bylo přeneseno později.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Emil Václav Kopecký:

Zmatek zkratek.

Počet zkratek, značek a iniciálových slov v posledních letech stoupl tak, že se v nich jen obtížně orientujeme. To cítil autor knihy „Zmatek zkratek" (nákl. vlastním, stran 149, 39 Kčs) a pokusil se tyto nové slovní útvary sebrat, roztřídit a vyložit. — Hesla jsou uspořádána abecedně a vytištěna polotučně. Autor si všímá zkratek ze všech běžných oborů a jazyků; největší péči věnuje době po osvobození, méně podrobně zpracovává zkratky starší, zejména z doby okupace. Počet všech hesel nepřesahuje pět tisíc.

Je to u nás první pokus v tomto oboru, a proto nemůže být bez vad. Tak na př. je na první pohled zřejmé, že některé zkratky a některá iniciálová slova nejsou v knize vůbec uvedeny (VŠV = vysoká škola válečná, VTLÚ = Vojenský technický a letecký ústav, DÚ = dopravní úřad, T. J. = S. J. = jesuité, O. P. = dominikáni, ačkoliv autor zkratky a značky jiných řádů uvádí: OSB, OFM a pod.). - Pro hodnost plukovníka a podplukovníka je uvedena zkratka pl., ppl.; předpisy však znají jen formu plk., pplk., a tu v knize nenajdeme. Zkratka RDZ (rota doprovodných zbraní) nevznikla až u čs. jednotek ve Francii, nýbrž ještě před Mnichovem. — Z doby okupace je na př. zaznamenáno iniciálové slovo PAK (Panzer - Abwehr - Kanonen), ale daleko běžnější výraz FLAK uveden není. — Některá slova do knihy vlastně nepatří (na př. název lékařského časopisu „Skalpel", krycí jméno „Nemo" a pod.), protože to nejsou ani zkratky ani iniciálová slova. Rozličné ideogramy (%, ‰, &) mohly být uvedeny raději ve zvláštní tabulce, nikoliv v abecedním seznamu hesel, neboť tam je nikdo hledat nebude. — Velmi užitečný je výklad takových cizích iniciálových slov, která jsou většinou internacionální a u nás zcela běžná, ale jejichž původ je již namnoze zatemněn (UNRRA, UNESCO, radar, kolchoz, sovchoz).

Je zajímavé, že i zkratky, značky a iniciálová slova jsou homonymní, a to nejednou více než slova tvořená obvyklým způsobem. Tak na př. K má pět významů; ČPS tři a pod. Někdy se hláskový útvar, tvořící iniciálové slovo, blíží zvukovou podobou slovům nezkráceným (KOS, KOPL, KOSA, BUM atd.).

Absolutní převaha iniciálových slov nad zkratkami je zřejmá. Tak na př. u písmena N lze tento poměr vyjádřit přibližně zlomkem 1 : 11 (jde ovšem jen o slova česká).

Z jazykových nedostatků je třeba upozorniti na výraz „stávající“ (zmatek), nespr. tvořené participium „vyhražen“ (m. vyhrazen) a na nenáležitou délku v slově „úvodníkář“ (m. úvodnikář).

Podaří-li se autorovi jeho úmysl, dodávat totiž majetníkům jeho knihy čtvrtletně dodatky, posloužil by jimi znamenitě k tomu, abychom se ve „zmatku zkratek“ vyznali. *L. Klimeš.*

Jan Rypka, Í r á n s k ý p o u t n í k. Vydalo Vydavatelstvo Družstevní práce r. 1947 v Praze. 435 stran.

R. 1934 uspořádala iránská vláda velkolepé oficiální slavnosti na paměť tisících narozenin slavného perského básníka Firdausího a k účasti při nich pozvala odborníky z celého světa. Mezi pozvanými byl i náš učený znalec Orientu, profesor Karlovy university Jan Rypka. Sám říká, že se po jistém váhání rozhodl užít této příležitosti a splnit tak svou dávnou touhu, podrobněji a na vlastní oči poznat život v Íránu a své theoretické znalosti iránské kultury doplnit praktickým studiem jazyka i prostředí. Pobyl v Íránu bezmála rok a jedním ze znamenitých plodů jeho zájezdu je kniha Íránský poutník, soubor článků a studií o Íránu, o jeho přírodě i lidu, o poměrech kulturních, náboženských i politických a hlavně o iránském písemnictví, které je velkou láskou autorovou. Dokonalé průprava vědecká a vzácná schopnost získávat si přátelství lidí jemností a pochopením umožnila prof. Rypkovi vniknouti hluboko pod povrch, který zpravidla jediný bývá přístupný obyčejnému turistovi. Výprava „ke kořenům národa“ a „k hodnotám, jež přežívají věky“, měla úspěch přes to, že autor, jak sám o sobě praví, je absolutní neturista a knihomol, vyznavač humanistické discipliny, která se „až přespříliš ráda dívá do minulosti“. Čtenář se arci neubrání dojmu, že tu autor, ač se jinak ukazuje skutečným mistrem charakteristiky, sám sebe charakterisuje příliš jednostranně. Mnohost a šíře jeho zájmů a způsob, kterým je dovede vyjadřovat, dokazují i v této jeho knize, že má oči otevřeny také pro praktické stránky života, pro povahy a zvyky lidí, že má jemný smysl pro humor a že mu neunikl ani význam moderního pokroku technického — zkrátka, že ho vytrvalý styk s knižní kulturou nikterak neodcizil skutečnému životu. Nepřekvapí nás, když se tu odborník na slovo vzatý hluboce zamýšlí nad minulostí, přítomností i budoucností iránského umění, ale podivíme se odborné znalosti a zkušenosti, jež se stejně jeví jak v autorově poučném rozboru dnešní politické situace Íránu, tak v jeho ocenění vlivu, jímž na vnitřní život

národa působí vývoj civilisace, styky mezinárodní, ráz podnebí a pod.
A právě tyto analytické stati, na př. Irán včera a dnes, Síla protikladu, Íránská psyche, ukazují nejzřetelněji, jak dokonale pronikl prof. Rypka až k samé podstatě orientální duše a jak dobře porozuměl lidem v té daleké, cizí zemi.

Stejným uspokojením jako stránka thematická naplní čtenáře také stránka formální. Na vyjadřovacím způsobu Rypkově by bylo věru snadné ukázat, že takový je sloh, jaký je člověk. Všechny význačné povahové rysy, s nimiž se nám autor sám v své knize představuje, shledávají se i v jeho slohu. Ve volbě výrazů a ve stavbě vět se projevuje jeho humanistická učenost, vytříbenost a vyrovnanost spolu s ušlechtilým vkusem moderního vzdělance, který je nadto učencem i básníkem zároveň a dovede stejně dobře užívat výrazů odborných jako tvořit výraz básnicky svěží a působivý. Ale ani onen knižní ráz vzdělání, jejž autor sám tak upřímně a tak často zdůrazňuje, nezůstává utajen v jeho vyjadřování. Že pak autor neutíká ani před všední, ale právě proto nejživější skutečností, o tom výmluvně svědčí hojné lidové a familiární prvky v jeho slohu.

Humanistické školení autorovo projevuje především záliba ve výrazech přejatých z kulturního odkazu antiky. Slova jako reasumace, kontinuitní, zintensivovat, vykulminovat, splendidní, demonstrovat ad oculos, dificilní a dificilnost, abruptní, domicilující, dekomplikace, seklusivní, negovat, kongruentní, inertní, komasace, predominance, penetrantní, intaktní atd. nachází čtenář na každé snad stránce. Také stavba věty, bohatá a složitě členěná, často připomíná klasický sloh římský, ale zpravidla bývá modernisována přídavkem souřadného spojování, vkládání a přistavování vět a členů, jako je tomu v našem moderním slohu vůbec. Přes to však je snaha vměstnat do souvětí co největší množství významových jednotek pro Rypku příznačná. Uvedu aspoň dva typy složené věty, které se u něho vyskytují nejčastěji:

Díky péči mého někdejšího posluchače Dr. Hachnazariana, tehdy už rok domicilujícího v Tehránu, podařilo se nám však přece v posledním okamžiku přesídlit do dobrého pensionu Ljanozovů, kdysi nesmírně bohaté, nyní běženecké rodiny, na Čár-ráhi Alí, v ulici zvané Kúčei Telgeráf-cháne, patrně po našem domě, stavěném v jakémsi řecko-íránském slohu pro někdejší anglický telegrafní úřad nebo jeho úředníky. (66)

Z rozložitého prostranství, na němž po všech stranách, zdánlivě bez ladu a skladu, leží spousta cihel, kamení, malty, travers, železných prutů a tyčí, rour, kotlů, nářadí a bůhvíjakého ještě materiálu, z prostranství v dálkách na severu a jihu vybíhajícího v pásma hor, plných divočiny, nedávno ještě na hřebenech zasněžených, z prostranství vroubeného tu hotovou, tu sotva započatou zdí a příbytkovými staveními, z tohoto prostranství, kde se všechno hýbe, jako by chtělo mrtvé hmotě dávat život, dívám se v prudkém májovém slunci se zalíbením na montéra pracujícího v nejvyšších výškách tovární budovy. (416)

Hutnost složených vět bývá často ještě stupňována rozličnými elipsami, zvláště vypouštěním pomocných sloves, a tak má čtenář leckdy vskutku dojem slohu až tacitovsky úsporného. Ale není to dojem jediný ani stálý; dlouhé věty autor po způsobu moderních beletristů účelně vystřídává větami krátkými nebo i pouhými isolovanými členy větnými, takže výsledný ráz, čtenáři zvláště milý, je ustavičný pohyb a rozmanitost.

Na mnoha místech autor vyslovuje obdiv nad ušlechtilými vlastnostmi Iránců, zvláště nad jejich štědrou pohostinností, ochotou k službám a jemným taktem v jednání i v hovoru. Stejně se obdivuje formálně dokonalému, na výsost vybroušenému slohu perských básníků, mistrů v metafoře, symbolu, perifrázi a eufemismu. Zdá se, že také odraz těchto autorových sympatií ulpěl na jeho slohu. Někdy spisovatel dokonce užije přímého citátu nebo napodobí originál, na př.: (Od jeho otce,) starého dobromyslného lišáka, *spočinuvšího zatím už dávno v lůnu Alláhova milosrdenství,* naučil jsem se mnoho (65). Nepoznal jsem lepších přátel (nad Iránce). *Kéž Alláh jim dopřeje dlouhého života a jejich stín nechť nikdy nesejde s mé hlavy* (406)! Ale nejčastěji jsou to jemné a vtipné perifráze, připomínající duchaplné slohové arabesky orientálních básníků, na př.:

Z nich (věnování) a z dopisů vidím posud, že ani daleko od očí není vždy daleko od srdce (77). Můj přítel (literát) stěží chová dnes aspirace vybočující z prostoru psacího stolku (119). Byl podzim, ale ještě naprosto ne tak chladný, aby se petrolejová kamna marně namáhala oteplit náš pokoj (122). Auto musilo zůstat na komunikační tepně, dále už se nesrovnávala ani těsnost uličky s jeho šíří, ani terén s jeho pneumatikami (126). Skvělý empire obracel svou obvyklou náročivost v bujnou radost a veselí, jemuž ochotně přizvukovaly čínské vázy a různé bibeloty (131). Slívy nebo švestky, ne větší bobu, choulily se v raném rozvinu za listím, bledězelené jako hlávkový salát, ještě s mnohotýdenní cestou k zralosti (132). Gaz správně došel až do Prahy a ani po 14denním putování neztratil atomu své vzácné růžové vůně, jen my jsme pohříchu evokovali kouzlo Nau-rúzu příliš záhy a rychle (177). Světlo jeho očí pohaslo, ale nikoliv světlo jeho nitra (180).

Podobným rázem působí na čtenáře i šetrné náznaky, kterými se autor vyjadřuje, jestliže se v své ušlechtilosti domnívá, že by se přímým vyjádřením mohl dotknouti něčí osoby; názorným příkladem je scéna tajného naslouchání za dveřmi (str. 130).

Do celkového rázu Rypkova vyjadřování vhodně zapadají i občasné archaismy a neologismy nebo výrazy vůbec méně obvyklé, na př. úbočími vrcholů *sám* les (t. j. samý les, 420); všechny (informace) *pochodily* z pramenů nejhodnověrnějších (155); čím méně je rytířských *svád* okolo nich (t. oas; 145); Díbův syn byl *práv* (měl pravdu, 110); *pohříchu* (71, 83 a j. často); *temenila* jejich negace z hlubších vzruchů (93); *Peršané* je (náboženství) nejen přijali, nýbrž *přijavše* ihned se ho zmocnili (147); nesmíme srovnávat ve vzduchoprázdných prostorách, *aniž* za-

měňovat Východ se Západem (30); s otázkou, *zůstaneme-li* toliko *na* holém čaji a kávě (24); (kuchyně) se skrývala někde v *zásvětí* (139); v *postraní* (188); potom se svižně *protřípaly* rozmanité... problémy (143); jako by těchto několik minut ji bylo *zestařilo* o několik let (238); duchem (se) úplně poruštil, ano *zezápadněl* (110); (v Iránu) se vášnivě rádo *licoměří* (123); *urypování* ze zákusků (124); do solných, *bezodtočných* jezer (170); karavana šesti aut nesměla jeti *sečleněně* (29); stali se jejími předními *záštitníky* (218); *pasáka nevidno* (133) a p.

Vliv knižního jazyka na Rypkovo vyjadřování je vskutku značný. Ze dvou možností volí autor často tu, která není běžná v živém jazyce hovorovém. Tak na př. téměř důsledně dává přednost tvaru *jest* před *je*. Píše *chtě nechtě* (92,127 a j.) m. chtěj nechtěj; člověk přespříliš *uvyknuvší* knihám (77) m. uvyklý, docházím *kýženého* cíle (70), *tudíž* (96, 112 a j.) m. tedy. S oblibou užívá spojek *leč* a *než* ve významu odporovacím (= ale) a spojek *-li, jestliže* ve významu jiném než podmínkovém (na př.: Jestliže se v dřívějších dobách v přítomnosti cizích honem nasazoval na hlavu kuláh, zvyk ten — mimo oficiální slavnosti — vzal pahlavkou za své 98). Stejné přízni autorově se těší také knižní vazba slovesa *býti* s infinitivem („jest činiti co"), na př. jest klásti znamení rovnosti (150), bylo se zásobit do nejmenších detailů (155), průmyslová výchova se nerozumí sama sebou, bylo se o ni postarat (423) a pod. i jinde. Nápadná je hojnost genitivů v Rypkově vyjadřování, a to jak genitivů vlastnosti, tak genitivů záporových a srovnávacích. Genitivu vlastnosti užívá autor v platnosti přívlastku i doplňku, někdy dokonce na vyjádření chvilkového stavu (užíval ho tak na př. i Jirásek a Rais, ale Jos. Zubatý v NŘ. IX, 1925, 208 n. vyložil, že to není způsob správný), na př.: krámek, stěží více než šesti čtverečných metrů, býval... (64); S. byl člověk nanejvýš třiceti let (80); moderny si neváží, poněvadž mu není národního ducha, nýbrž cizího, evropského (99); význačný kulturní dokument, svých kvalit také po stránce malířské (127); tak starý sice Isfahán není, nicméně velmi slušného věku (385); jejich díla jsou vrcholné dokonalosti (412); já, nepochybně týchž pocitů jako on a všichni, potřásl jsem hlavou (24); vidím jej živě před sebou, oděvu spíše zchátralého, jak každý den chodíval... (414). Čistě knižní ráz má i vazba volného doplňku substantivního, která se do psané češtiny dostala napodobením jiných jazyků, na př.: Odchovanec a nadějný stoupenec nových směrů, miloval vrcholné zjevy perské klasiky (84; podob. 88, 102, 114 a j.). Totéž platí také o vytýkacích opisech se vztažným zájmenem („byl to on, který..."), na př.: Ona (pahlavka) však to byla, která slavnostnímu černému úboru dodávala bezděčný smutný ráz (215; podob. 23, 176, 251 a j.).

To je ostatně zkušenost dávno už známá, že se takovéto typicky knižní výrazy zpravidla vyznačují malou citlivostí k jemněji rozlišeným

odstínům významovým a že se u nich spíše než kde jinde uplatňují vlivy cizí. Kdo si je osvojí, musí počítat s tím, že s nimi dostane do svého slovníku i jejich stinné stránky. Také náš autor jim platí jen povinnou daň, když píše: všichni se na nás zvědavě dívali a my opět na ně (43) m. zase; méně příznivý postoj oproti moderně (100) m. k moderně, proti n. naproti moderně (podob. i 136, 314, 315 a j.); jich vnitřek (399) a jich hrdinové (349) m. jejich; nadejde den, kdy... (53) m. přijde, nastane; karavana čítala ke 150 hlavám (40) m. měla; podob. 46, 387; slavnosti u příležitosti tisícího výročí (13) m. o tisícím výročí, k tisícímu výročí; u příležitosti své přednášky (33) m. před svou přednáškou, po své přednášce nebo při své přednášce (podle smyslu, který měl být vyjádřen); tím směrem se nese od dvaceti let jeho revue (99) m. už (po) dvacet let; po celé a dlouhé roky nepíše Nizámí jednoho epického verše, ale... dojde-li k skutečnému úkolu, jeví se tento jakoby už připraven (331) m. verš; podob. 340, 385; těch (pouští na východě) jsem se jen dotkl po jejich severním lemu cestou do Mašhadu, kde ještě není valného rozdílu od oněch západních (171) m. od pouští západních; takovou je každá kapitola (332) m. taková; zdál se (nám) finish poněkud abruptním (66) m. abruptní; podob. i jinde, na str. 283 je však vazba s nom. doplňkovým: to právě se zdálo podivné, že...; úmysl se neminul účinkem (33) m. s účinkem; byť nezamýšlí se tím řídit (318) m. byť nezamýšlel; byť jsem si často stýskal (67) m. třeba, i když.

Autorův zdravý jazykový smysl se zřejmě projevuje v tom, že ze svého vyjadřování vyloučil t. zv. jalová zájmena a příslovce vztažná, dnes tak častá v jazyce psaném, zvláště odborném (typ „auto přejelo na ulici chodce, kterého ihned odvezlo do nemocnice"). Také pořádek slov přesně vystihuje významovou i přízvukovou stavbu věty — kromě dvou výjimek: inverse příklonných zájmen a spojky *však* (Tyto půvaby však se koří... 45 m. se však koří) a kladení nepřízvučného zájmena nikoli hned po spojce, nýbrž až po dalším členu (tím, že muslimská modlitebna se obrací... 397 m. že se muslimská modlitebna obrací). Zřídka postřehneme porušení linie přízvukové, časté ovšem v jazyce mluveném, na př. tou třetí se nejraději zabýval (74) m. ...se zabýval nejraději. Opravdovou chválu třeba vzdát pečlivosti v zachovávání normy pravopisné a tvaroslovné. Vždyť se tu správně píší i věci, o které dnes klopýtá velká většina spisovatelů, na př. zdvíhalo, ocítáme se, sezónní, plicím, silueta, na to na vše, přes to přese všechno, zhášející atd. Naopak velmi zřídka najdeme odchylku od Pravidel, zřejmě vzniklou jen přehlédnutím: salonek (41) m. salónek, přistál (24) m. přistal, upřilišňování (96) m. upřilišování, otevírala (196) m. otvírala, půldruhého století (147) m. půl druhého, od kdy (78) m. odekdy. V některých článcích píše autor tvary osobních zájmen 2. osoby (ty, vy...) s velkým

písmenem i v hovoru; obyčejně se tak činívá jen v dopisech. Iránská slova píše autor podle původní výslovnosti a odchyluje se tím často od Pravidel čes. pravopisu nebo od Přír. slovníku, zvláště v kvantitě samohlásek (Írán, íránský, dervíš, dervíšský, bázár, hašíš, harem, haremový a pod.). Je to nový doklad pro zásadu, kterou jsme tu vyslovili loni (str. 110): že bude třeba rozlišovat někdy, hlavně u cizích jmen zeměpisných, dvojí praxi psaní, odbornou a neodbornou. — Z velmi řídkých chyb tisku upozorňujeme na jednu, která poněkud ruší smysl: kdyby výprava přeměřila dva nejkrásnější body (39) m. nejkrajnější.

Ojedinělé jsou také odchylky tvaroslovné: těchže Elamitů (369) m. týchž; četba a hovor se oň (t. odpoledne) svorně rozdělily (133) m. o ně; mně (71 a j.) m. mi; mne (66 a j.) m. mě; musulmané (414) m. musulmani, háže (384) dial. m. hází; bují jedovaté byliny bludu (228) m. bujejí; bující zeleně (390) m. bujející; lpějící (395) m. lpící; dva chybí (151) m. chybějí (na str. 158 spr.: chybějící potřeby); hlavy, které jej staví na roveň (99) m. stavějí (jindy správně: stavějí na odiv 283, stavějíce se 150); vyjmul (40) m. vyňal. Obtížné skloňování cizích vlastních jmen složených z několika slov řeší autor rozličně: někdy koncovku pádovou připojuje až k poslednímu členu (vlastnímu jménu nebo titulu), na př.: s ministerským předsedou Mohammad-Alí Forúghím, mistrem Táhir-záde Behzádem, o Alí Nihád-bejovi, cestopis Ibráhímbega, rodinu Nádir-záde Džalíl-begovu, jindy k členu prvnímu, na př.: světce Imáma Rizá, učinit Alího ibn Músá, anebo skloňuje všechny členy: k mausoleu Imáma Mohammada Mahrúqa, syn Hárúna ar-Rašída; někdy bývají skloňována dvě poslední jména, zvláště stojí-li na předposledním místě titul, na př.: Jeho Výsosti Mírzá Mohammad-Alí-chána Forúghího, díla Rizá-šáha Pahlavího, sekretáři Alí-Ghulámu Moazzemímu. Zdá se, že tato volnost je vzhledem k různému rázu jednotlivých složek u takových jmen hodna doporučení.

Knižní ráz svého vyjadřování autor velmi vhodně vyvažuje jadrnými výrazy lidovými a familiárními. Je až ku podivu, jak silně a trvale je sloh této knihy proniknut prvky živého jazyka, když máme na mysli, co prof. Rypka sám o sobě říká: že je „člověk přespříliš uvyknuvší knihám“, „člověk městský a knihomol“. Jen dokonalý stylista s velkou vnímavostí pro účinnost výrazu může vystihnout, kdy je třeba obnovit rovnováhu obou těch složek, a najít k tomu vhodné vyjadřovací prostředky. Prof. Rypka je nadto skutečný básník s bohatým slovním rejstříkem a s neobyčejně vytříbeným smyslem pro formu. Jeho popisy krajin a charakteristiky lidí jsou mistrovské výtvory. Svůj sloh osvěžuje názornými přirovnáními, metaforami, epithety, výraznými slovesy, gradací, kontrastem, humorem, střídáním větné intonace, a tak čtenář často má před sebou spíše umělce než učence. V „Íránském poutníku“ našel bohatý obsah rovnocennou formu. *Jiří Haller.*

Logická skladba českého jazyka. „Měl jsem příležitost prozkoumati logickou skladbu českého jazyka, onoho myšlenkového instrumentu našeho národního intelektu, a shledal jsem jeho logickou skladbu tak dokonalou jako v žádné jiné řeči. Národ, který si vytvořil takový instrument pro své myšlení, které je přece pořádáním myšlenkových obsahů, je předurčen k velkým kulturním výtvorům, také k nejlepšímu uspořádání své péče o udržení a zlepšení života; jeho práce vynikne, protože pořádek v hlavě je pořádkem také v díle.“ Kar. Engliš, Svobodný zítřek z 1. V. 1947.

DROBNOSTI.

DODATKY K DŘÍVĚJŠÍM VÝKLADŮM. — Smldí (XXX, 62). Uvedli jsme, že u Hanáků se jistá úprava mužských vlasů, sahající do týla, zvala *smrďénka.* Pan L. Kunz, učitel ve Šlapanicích, zná z Osíčka u Bystřice pod Hostýnem přirovnání *dej se ostříhať, máš to už jak smrdí,* lidu už nejasné, nicméně stále se držící. — Plenný. Podoba *pliný* (XXVIII, 62) je známa též u Havlíčkova Brodu: *letos bylo plynné žito* = hodně sypalo (Lid. noviny 6. 11. 1942). — Zachrouti atd. (XXX, 59). Pan Lad. Lukáš, ředitel měšť. školy v Loukově u Semil, zná *chrouti se* v uvedených významech též z libáňského okresu u Jičína. V Loukově se často užívá slova *zarachat* = založit, ztratit: *zarachal to někde a nemůže to nalézt.* Naproti tomu *chrastiti* na Libáňsku znamená krásti: *v noci šel s klukem do sadu chrastit.* K tomu dodávám, že v mém rodišti na Hořicku totéž slovo znamená lakotně spořit, hladovou lakotností si zvětšovat majetek (*už nachrastil dost*), nikoli krásti. — Krondaro (XXX, 141) bylo známo též na Tišnovsku, jak svědčí paní odb. učitelka Hedvika Sedláková z Brna. Pro rčení *krom tý* (*drahý*) *duše* nalézám nyní dva doklady v knize Fr. Jílka-Oberpfalcera Jak žili naši otcové (Vrchlabí 1946) 21. Pan univ. prof. Fr. Novotný z Brna mě upozornil na toto: mluví-li se o kněžích něco velmi nelichotivého, vkládá se ve východních Čechách obdobně *krom toho posvěcení* (*: on je — k. t. p. — lump*); totéž zná p. univ. prof. J. Macůrek od Holešova a paní H. Sedláková z Tišnovska. Výraz *neuroku* žije i na Slovácku, pan prof. Fr. Svěrák jej zná z Kyjovska: *neuroku, to je tlusťučké diťa;* „jeden hoch dostal docela přezdívku *neuroček,* protože nad ním často říkali *neuroku*“. — Kocanda (XXXI, 87). Pan K. Rodina, říd. učitel v. v. v Plzni, píše m. j.: „U nás na Plzeňsku Kocandy nejsou. Nejbližší Kocandu máme až za Rokycany, již v nářeční i kolonisační oblasti středočeské. Máme dosti důvodů se domnívati, že na Plzeňsko přicházeli kolonisté z Bavor a Horní Falce, tedy z krajů, kde slovo Kotsatten nebylo známo. Původ toho jména se jistě dávno zapomněl a soudím, že většina nynějších Kocand prostě přejala název od podobných osad starších. Ve všech dobách se ráda brávala

místní jména ze staré hotové zásoby. Tento zvyk je dosud živý. V Plzni i v okolních obcích vzniklo za mé paměti mnoho nových osad a nová jména se pro ně vždy nehledala. V samé Plzni máme Petřín, Karlín, Karlov, Slovany, Stromovku, Vyšehrad; býval i Žižkov a Smíchov, ale tyto názvy se ztratily, jakmile tyto osady pozbyly své osamělosti." Pan V. Deyl, spisovatel v Praze, vyslovil pochyby o správnosti mé domněnky. Zdůrazňuje zvláště to, že se jméno Kocanda vyskytuje i v krajích úplně českých, „kde jistě nebylo německých přistěhovalců a kde se nemohl ani vliv němčiny nijak podstatně uplatňovat." Ale já jsem vyslovil domněnku, že ta slova mohli snadno přenášeti všelijací světoběžníci, ovšem — rozumí se — naši lidé. Dále uvádí p. D., že „slovem kocanda bylo také označováno sedátko pro kočího umístěné před předním čelem formanského vozu, zvané též kozlík"; v tomto významu ho i sám užil v knize Ptačí stopou (1942) 91, ([2]1946) 98. Ten význam se dá snadno vyvodit z významu slova *kocanda* č. 2 (vozík, bryčka) jakožto synekdocha (část místo celku), ale bude asi místní, málo rozšířený; v slovnících uveden není. Pan D. se domnívá, že zvláštní oddělená místnost v zájezdních hospodách, vyhrazená formanům, „formanka", mohla se nazývat i *kocanda:* „formani v ní seděli důvěrně vedle sebe a vyprávěli si jako na kocandě (na kozlíku)". To je sice možné, ale přece je mi těžko pochopiti, že by se takové slovo mohlo pak přenášet na celý dům, dále na mlýny a jiné samoty nebo i na celé ulice, kde hospod formanských ani jiných nikdy nebylo. — Mou domněnku o zakončení *-nda* z *-nina* (u slova *kocanda* č. 3) podepřel pan Jar. Horný-Nauman, spisovatel v Budňanech: „Pamatuji se, že mě jako dítě velmi zajímalo babiččino vyprávění, jak dělali v roce šestašedesátém cupandu pro raněné vojáky. Vím ještě dobře, že maminka babičku opravovala, že se neříká *cupanda,* ale *cupanina*". Hanlivé *-anina* je též v polštině: *babranina, bieganina, gadanina, pisanina.* „Dává výrazům odstín pohrdání", praví Ułaszyn v kolektivní Gramatyce j. pol. (1923) 229. *vm.*

U SLUNCÍ A U SLUNCŮ. Neruda prožil své dětství v domě U dvou slunci, či vlastně, jak se „ve zkažené malostranské češtině říkalo, U dvou slunců"; tak jsem kdesi četl. I Neruda v jedné ze svých Malostranských povídek píše o domě „U dvou slunců". Jak vyložit genitiv plurálu *slunců,* když se u toho substantiva jinak nevyskytuje ve středočeském nářečí?

S takovými odchylnými tvary se setkáváme i jindy, a to opět při označování domů. Tak v Teigově knize Základy starého místopisu pražského (v 1. díle I. oddílu) čteme: . . . u tří *konví* (str. 641, k r. 1577) a u *konvů* (t.). Zamyslíme-li se nad těmito příklady, dojdeme k názoru, že v prvním případě (u tří konví) jde o označení domu podle znaku, v druhém (u konvů, či vlastně u Konvů) nikoliv podle domovního znaku, nýbrž podle přízviska anebo podle příjmení odvozeného z názvu domovního znaku.

Oporu k tomuto výkladu máme v podobných případech. V knize, o níž

jsem se zmínil výše, čteme: ... mezi paní Dorotú *od jednorožce* (znak domu na Starém Městě; str. 552, k r. 1432). Později té ženě říkali Jednorožcová, jak svědčí doklad: ... syna panie Duory Jednorožcové (1445, str. 553). Odvozeninami z takových přízvisek a příjmení se označovalo, čí dům jest: a) přídavným jménem přivlastňovacím v čísle jednotném: ... dům ... jenž slove Jednorožcův (1541, str. 559), ... z domu Jednorožcova (1549, str. 560); b) příd. jménem s příponou *-ský*: ... duom ... řečený Jednorožcovský (1544, t.); c) ustrnulým gen. pl. *-ovic*: ... před dům Jednorožcovic (1567, str. 562), před Jednorožcovic (1614, str. 62); d) ... domu u Jednorožcuov (1554, str. 561) — genitiv plurálu. Tvar U Slunců je obdobný tvaru uvedenému naposled, je to tedy označení podle přízviska nebo příjmení, daného majiteli po domovním znaku, genitivem plurálu. Není to tedy „zkažený tvar", ale genitiv, obvyklý u příjmení (u Srdců, u Skočdopolů) na rozdíl od příslušných jmen obecných (u srdcí, u polí). Podoba U dvou slunců je kontaminace tvarů U dvou sluncí a U Slunců. *Bš.*

PŘÍJMENÍ DEDERA (F. N.). Příjmení Dedera je zhrubělá nebo mazlivá obměna slova *děd, děda.* Máme mezi svými příjmeními tvary podobné: Dědourek, Dadourek, Douděra (na západní Moravě říkají podle Bartoše, Dial. 460, dědovi *dóda),* tedy také s příponami obsahujícími *r*. Zdá se, že na vznik tvaru Dedera mělo vliv i příjmení Devera (ze stč. *devěr* svak, švagr); jsou (u Kotíka) také příjmení Tetera, Klukera. Vzorem při tvoření těchto tvarů mohly býti útvary odvozené z křestních jmen, na př. Jandera, Michera, Kubera, Ondera, Šimera, Vávera. Možná, že podnětem k vytvoření tvaru Dedera bylo spojení „děda Jandera" a pod., neboť z něho mohla vzniknout rytmická a rýmující se dvojice *dědera Jandera.* Takový jev se pozoruje v přezdívavé dětské říkance o Karlovi: Kadlíště klíště padlo do hnojíště. — Změna slabiky *dě* v *de* je i v příjmení *Deduch.* *Bš.*

TVARY SLOVESA „RŽÁTI". Podle dokladů uložených v Slovníku jazyka českého má sloveso ržáti zpravidla jenom tvary z kmene minulého: nejčastěji podstatné jméno slovesné (73 : 66 ržání, 2 ržaní, 2 rzání, 3 rzaní), potom příčestí minulé činné (25 : 11 ržál, 9 ržal, 1 rzál, 2 rzal, 1 řál) a infinitiv (6 : 5 ržáti, 1 rzát). — Všech tvarů z kmene přítomného je zaznamenáno jenom 12; je v nich kolísání mezi vzorem „mazati" (rže u Jungmanna, ržou u Sv. Čecha, Jiráska, F. S. Procházky a Vančury; ržoucí u Vinařického) a vzorem „dělati" (ržají u Pokorného a u Závady, ržající dvakrát u Pflegra a u Legra, ržijící u Kaliny).

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.

„Naše řeč", čís. 1. Dne 27. ledna 1947. — Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s r. o. v Praze. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25." Tiskli Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17. Tel. 627-51-52.